

ПРЕДУЗЕЋЕ ЗА ПРИКАЗИВАЊЕ ФИЛМОВА „НИШАВА“ (1954 – 1970)¹

„Биоскоп“ је био у саставу многих предузећа, угоститељских предузећа и установа, па чак и са „Цигланом“. Са „Штампаријом“ и „Слободом“ чинио је једно предузеће, све док се није регистровао код Повереништва за финансије Градског народног одбора у Пироту као Установа са самосталним финансирањем „Биоскоп“, решењем под бројем 6367 од 1.6.1954. године, са седиштем у Улици војводе Степе број 1. Установа се бавила културном делатношћу, а за предмет свога пословања имала је приказивање филмова и рекламних дијапозитива. На почетку свога самосталног рада, Установа је запошљавала 6 радника, то су били: Ђорђе Вельковић -управник, директор, Љубомир Костић -шеф техничке службе, Персида Латић -благајник, Мирослав Ђирић -контролор карата, Велимир Тошић, Долфус-контролор карата, Милорад Јовановић -кинооператер. Тада је постојала само једна биоскопска сала за приказивање филмова, технички слабо опремљена, а хигијенски и естетски услови били су слаби.

Сала хотела „Национал“ располагала је са 392 седишта, а подигнута је тридесетих година двадесетог века. Није одговарала савременим условима, а највећи јој је недостатак што је била неакустична и скоро потпуно онемогућавала приказивање домаћих филмова.

Установа је покренула широку акцију осавремењавања биоскопа. Приступила је са великим ентузијазмом своје послу. Најпре, још у септембру 1954, уређује салу биоскопа „Искра“, а након две године почиње са радом и биоскоп „Младост“ у сали Позоришта. Биоскоп је располагао са три машине, од којих је једна набављена непосредно после увођења тон- филма, једна је ван употребе, а само једна производње из 1956. године. Приказивале су се само стандардне копије. На састанку Савета Установе са самосталним финансирањем „Биоскоп“, одржаном 23.6.1956, донета је одлука да се заврше грађевински радови на новосаграђеној биоскопској тераси. На згради Трговачког дома (данашње зграде Скупштине Општине) у Пироту постојала је пространа тераса са потребним просторијама изграђеним за приказивање филмова, која се са изузетно малим инвестиционим радовима могла употребити у означене сврхе. Наредне године, 1957, 16. фебруара, закључен је уговор између Народног одбора Општине у Пироту по коме се Установи уступа тераса на крову зграде Трговачког дома и једна просторија за канцеларију на бесплатно коришћење. Установа је била дужна да у замену за то из сопствених средстава доврши све грађевинске радове и оспособи терасу и просторију за канцеларију према плану објекта Трговачког дома. Већ 26. фебруара донето је решење да се биоскопска тераса на згради Трговачког дома уступи на бесплатно и трајно коришћење „Биоскопу“.

У циљу продирања филма у села, набављен је из Димитровграда путујући кинопројектор. Пројектор је био слаб, али је могао извесно време да послужи, те је на њему извршена генерална поправка. Ради стицања искуства за рад на селу,

¹ Текст је писан на основу архивског фонда „ПЗПФ Нишава“.

извршена је прва проба у селима: Гњилан, Бериловац и Темска. Пробе су показале да влада огромно интересовање код мештана ових села за гледање филмова, као и да у сваком селу не могу да се дају представе где нема струје, а и тамо где има струје, ако нема напона од 220 V. Тај проблем се испољио на првој представи у селу Гњилану и због врло слабог напона струје од 110 V није могла да се да квалитатна представа. У Бериловцу и Темској представе су потпуно успеле и посетиоци су били задовољни. У Гњилану је поновљена представа и потпуно је успела јер је обезбеђена струја у напону од 220 V. Домаћи филмови на овом путујућем кинопројектору нису могли да се приказују јер због слабог тона посетиоци не могу да их разумеју. На селу су најбоље могли да прођу филмови са натписима и то ћирилицом. Сале су биле незагрејане, са недовољно седишта.

Установа је до 1959. године унапредила, осавременила и омасовила свој рад. Сада већ има три кинопројектора, оспособила две сале, а те 1959. године одобрава се и рад биоскопа „Младост“ на летњој тераси. Почео је са радом и путујући биоскоп по селима. Више нису приказивани филмови по старом систему и то само стандардне копије, у 1959. години у биоскопу „Искра“ приказују се филмови по новим системима: синемаскоп, суперскоп, виставижн, итд. У припреми је потпуно опремање биоскопа „Младост“ за приказивање филмова по новим системима. И у техничком погледу пројекционе кабине су боље опремљене. У оба биоскопа и на летњој тераси има пет нових појачала. У току целе године Савет биоскопа као орган друштвеног управљања састајао се према потреби и решавао текуће проблеме. Није било ниједне одлуке која је доношена ван седнице Савета, већ је Савет колективно решавао проблеме и доносио разне одлуке и закључке о текућим проблемима. Од оснивања 1954. до 1960. године број посетилаца се повећао за скоро 3,5 пута, или за 213 005 посетилаца више². У 1953. години, по статистици, у Пироту је било 13 175 становника, тако да је сваки грађанин у просеку гледао 4,6 пута годишње филм, а 1961. године било је 18 415 становника, те је просечно сваки грађанин гледао 14,8 пута годишње филм, што је нешта више од југословенског просека. Број посетилаца од 300 000 остао је недостижан и наредне 1961. године, с обзиром да је 1. јула те године биоскоп „Младост“ био затворен. Летња тераса 1960. није радила због лошег времена целог лета, а и у међувремену је у ту зграду смештена Општинска скупштина Пирот и створене су озбиљне потешкоће у погледу њеног даљег коришћења. Први захтев био је да се испразни канцеларија ради смештаја Савета за културу, што је и учињено без икакве надокнаде за инвестиције које су уложене око изградње. Други захтев Општинске скупштине по усељењу био је да се не дозвољава пролаз кроз степенице за улаз и излаз публике због безбедности архиве, иако је „Биоскоп“ уложио сопствена средства за изградњу степеница, и предлаже се да опет из својих средстава гради друге степенице за улаз и излаз публике. Затим је постављен трећи захтев: да на сваком спрату, рачунајући и приземље, обезбеде по једног чувара архиве за време пројекције филмова. На овај начин увећани су трошкови приказивања филмова за плаћање не само чувара спратова, већ и службеника, курира Општине, чистачица и др., тако да је рентабилност пројектовања филмова на летњој биоскопској тераси доведен у питање. Услови су постали неодрживи и обустављено је пројектовање филмова у летњем периоду на летњој тераси. Биоскоп у селу Гњилану, „Лозовски“, радио је

² Види табелу.

од септембра до децембра 1958. и целе 1959. године са паузом од априла до септембра.

За осам година „Биоскоп“ је укупно приказао 1 653 премијерна и репризна филмова. У том периоду приказани су филмови домаће и стране производње без обзира на њихов квалитет, јер су потребе биле много веће у односу на квоту увезених страних филмова и број произведених домаћих филмова. За разлику од других градова где се приказује до осам премијерних или репризних филмова у току једног месеца, код нас се приказивало по шеснаест и више филмова месечно и на тај начин се омогућило нашој публици не само да гледа више филмова у току једног месеца, већ и да има бољи избор.

Очигледан напредак допринео је да се Установи са самосталним финансирањем „Биоскоп“ решењем ФИ-бр. 804/60 од 14.12.1960. одобрава упис у регистар привредних организација, која се води код Округног Привредног суда у Нишу. На тај начин извршено је оснивање и конституисање Предузећа за приказивање филмова „Нишава“ у Пироту, које је као установа са самосталним финансирањем проглашено за привредно предузеће. За предмет пословања имало је приказивање филмова. Најпре је оснивач предузећа, Народни одбор општине у Пироту, својим решењем бр. 02-944/1-60 од 15.3.1960. године прогласио установу са самосталним финансирањем у привредно предузеће, а конституисање предузећа извршено је 31.3.1960. године.

Предузеће је 1961. године запошљавало 9 радника и службеника, од тога 2 женска, а мушких 7. У међувремену су се запослили: Александар Милтенов - кинооператер, Верица Златковић -шеф рачуноводства и Јован Вељковић -секретар. Поред њих запошљавало је и 3 ученика у привреди, сви у трећој години изучавања заната кинооператорске струке. Предузеће има свој Правилник о радним односима, као и Тарифни правилник.

Биоскоп почиње 1962. године да користи салу Радничког универзитета у Улици Бориса Кидрича бр. 75 (данашња Ул. књаза Милоша), која је подигнута 1960. године. Ова сала имала је 232 седишта и у њу се премешта биоскоп „Младост“ из старог позоришта. Међутим, и она није била погодна за филмске представе јер нема дубину, а један део сале не може да прати тон. Мала кабина није дозвољавала постављење две апаратуре тако да се филмови приказују са прекидима. У њој је ипак квалитет пројекције и акустике био много бољи, иако није потпуно акустична. Сала биоскопа „Искра“ прављена је за потребе угоститељства, а пошто друге није било, одређена јој је намена да служи и за биоскопске представе. У тој сали приликом пројектовања филмова и репродукције тона ствара се ехо па се и најбоља синхронизација тона не може разумети и то због тога што се тонови одбијају од зидова. Зидови нису прављени да упијају тонску репродукцију, већ обрнуто, па се и због тога, како страни, тако и домаћи филмови слабо разумеју. Квалитет репродукције тона у тој сали често је наилазио на револт публике. Сумњало се да нису исправни тонски уређаји на кинопројектору „Филип“, те су због тога поставили нов кинопројектор „NP-21-Искра“. Испробавања су показала да нису у питању тонски уређаји, већ неакустичност сале. Поред адаптације и побољшања акустике потребно је било да се пројекциони угаљ замени хенол лампама.

Према прикупљеним подацима у Биоскопу у Пироту су приказивани готово сви филмови које откупе дистрибутерска предузећа и који су произведени у земљи. Од страних филмова преко 90% су америчке производње. Највеће интересовање и одраслих и омладине је за филмове криминалног, шпијунског, историјског и вестерн жанра, док је интересовање за комедије, музичке, ратне, љубавне драме и других жанрова много мање. Годинама су откупљивани и приказивани у већем броју историјски, шпијунски, криминални и вестерн филмови, тако да је створен једностран укус код већег броја публике. Филмови таквих жанрова су веома посећивани и коментарисани позитивно. Интересовање за домаће филмове је из године у годину расло. Такво интересовање није било за све домаће филмове, јер су произвођачи филмова почели да производе и неквалитетне филмове.

По тадашњим прописима, предузећа за приказивање филмова дужна су да на репертоар сваког биоскопа ставе за приказивање, од укупног броја приказаних филмова, 10% домаћих филмова. Није било ни једног домаћег филма који је пуштен у промет, а да није приказан у нашим биоскопима. Међутим, код домаћих филмова није се довољно водило рачуна какав је квалитет и садржај траке и о синхронизацији тона на филмској траци. Редак је био случај да се добије филм са добром синхронизацијом тона, што је стварало велике потешкоће у пројектовању филмова и репродукцији тона. Публика није у стању да прати и разуме речи које су емитоване на филмској траци. За овај проблем знали су и произвођачи домаћих филмова, али му нису поклањали никакву пажњу. Због неразумљивог говора публика је почела слабије да посећује филмове домаће производње. Домаћи филмови, када им се поклањала већа пажња у обради копије, а нарочито тона, били су врло радо и масовно гледани тако да није могло да се обезбеди довољан број представа за термин од три дана, да их сви који желе и гледају.

У том ентузијастичком заносу биоскоп наилази на врло тешко пребродиву препреку - развој ТВ програма. Развој телевизије имао је значајан утицај на ток пословања приказивача филмова. Према непотпуним подацима, 1962. године у граду је било 280 ТВ пријемника пријављених и непријављених. Постало је карактеристично опадање сталних посетилаца. Они који нису пропустили да гледају скоро сваки филм, почели су ређе да посећују биоскопске представе или их уопште нису посећивали, јер су се многи од њих снабдели ТВ пријемницима, или су то учинили њихови пријатељи.

Поред ТВ пријемника који су били у приватном власништву, постојали су и ТВ пријемници у друштвеном власништву. Они у друштвеном власништву наплаћивали су по 10 динара за гледање програма и забављали добар део биоскопске публике који радије гледа ТВ програм за 10 динара у просторијама неког клуба, подружнице ССРН-а итд., него ли филм за 50, 80 и 100 динара. На пример, у граду је било око 280 ТВ пријемника, да просечно по 5 грађана сваког дана гледају ТВ програм, мада је тај просек био много већи у подружници ССРН и клубовима где се сваке вечери окупљало од 50 до 80 грађана, у граду су за једно вече гледали ТВ програм око 1400 грађана, што је за два пута више од броја седишта у постојећим биоскопским салама. Телевизија је већ постала, а у наредним годинама постаће најозбиљнији конкурент приказивачима филмова.

Према незваничним подацима, само у Пироту је од 1965. до 1968. године број ТВ пријемника порастао од 400 на близу 3000. Покушај биоскопа па и

дистрибутерских кућа у земљи да конкуришу телевизији, све већим бројем вестерн филмовима сумњивих квалитета, сигурно да није могао да представља дугорочну политику у овој области. Искуство других земаља, које су већ пребродиле такозвану „биоскопску кризу“, говори да је биоскоп преживео само ако је у новим условима нашао своје право место. Тадашње наше биоскопске дворане, са целокупним изгледом и мучном атмосфером која је владала у њима због несређености и врло лошег изгледа, тешко да су могле да представљају озбиљног конкурента телевизији. И све док се не схвати да, поред квалитетних филмова у савременој техници и биоскопске дворане не постану пријатан кутак и док се у њима не створи штимунг пријатног културног доживљаја, све дотле ће се прави љубитељи седме уметности и културни посетиоци удаљавати од биоскопа.

У циљу повећања броја гледалаца Биоскоп је организовао и колективне представе. Организација колективних представа за припаднике Југословенске народне армије је била добра, али је условљена њиховом финансијском могућношћу. Међутим, организација колективних представа за колективе у производним организацијама је била врло слаба. Да би радне колективе заинтересовали за организацију колективних представа, одређивали су им најниже цене биоскопских улазница, али то није било довољно да се радни колективи заинтересују и за културну разоноду својих радника. Тада је постојало схватање у руководством синдикалних подружница да је њихов искључиви задатак да воде бригу само о производњи, а не и о културном развоју својих радника. Биоскоп је са своје стране организовао два састанка са представницима синдикалних подружница у канцеларијама свога предузећа са циљем да уз популарне цене омогући гледање филмова по сопственом избору репертоара. У томе нису много успели. Први састанак одложен је због недоласка, а други је одржан у присуству шест представника синдикалних подружница. Једино су синдикалне подружнице „Тигра“ и грађевинског предузећа „Прогрес“ организовале представе у току те 1962. године за чланове својих радних колектива. Не само у ова два предузећа, већ и у осталим предузећима постојало је огромно интересовање радника за гледање филмова под много повољнијим условима. Али у осталим предузећима није имало ко да помогне око претпродаје карата. Да би више заинтересовали синдикалне подружнице за организовање колективних представа, предлагано је да се синдикалним подружницама да рабат по 10 динара (цена улазница тада је била 40 и 50 динара за синдикате) од сваке продате улазнице, како би оне и материјално биле заинтересоване. Из дела рабата плаћало би се у виду хонорара и одговорно лице за организацију колективних представа. Ово искуство већ су примењивали неки биоскопи, а нарочито су показали добре резултате у Крушевцу.

Организовање колективних представа за ђаке је ишло много теже. У свим школама постојали су уски кинопројектори и уместо приказивања наставних филмова, приказују се играни филмови који су одвлачили велики број посетилаца. На све позиве Предузећа и препоруке да се гледају адекватни филмови према узрасту ученика, добијали су одговор да се они сами брину о филмским представама и избору филмова у својим школама. Цена биоскопских улазница у школама са њиховим кинопројекторима износила је свега 10 динара, што је била озбиљна сметња за одређивање цена за колективне представе за школску децу. Ове представе нису биле опорезоване и због тога су улазнице биле симболичне.

Предузеће је истицало да је то противзаконито и противно Закону о филму. Они нису представљали јавног кинематографа у граду, већ су затвореног типа, те су због тога били одлучни у захтеву код надлежних органа, да им се ускрати право на приказивање играних филмова и право на наплату од 10 динара по посетиоцу, јер на то нису имали права. Став је био да се у школама искључиво оријентишу на наставне филмове, а уколико то не чине, треба званично тражити забрану њиховог рада.

Резултати организовања колективних представа нимало нису били задовољавајући. Наредни период требало је посветити побољшању како грађанских, тако и колективних представа. За остварење тог циља, Предузеће за приказивање филмова „Нишава“ од 1964. прикупља средства и подршку надлежних органа за адаптацију биоскопске сале „Искра“. Урађен је пројекат за унутрашњу адаптацију. Капацитет седишта износио је 417, а продужењем пројекционе сале на рачун бине добило би се још око 100 нових седишта. Облагањем површине зидова хераклит плочама решило би се питање акустичности пројекционе сале. Техничка опрема у пројекционој кабинџи је у потпуности застарела. Кинопројектор „Филипс“ је старог типа иако је врло поуздан у техничком погледу за пројектовање филмова. Врло су застарели и дотрајали тонски уређаји за репродукцију тона. Куповином савременијих кинопројектора домаће производње - тип NP-21 „Искра“-Крањ (2 комада) решила би се у потпуности техничка опрема у пројекционој кабинџи и на тај начин би се омогућила не само квалитетна пројекција, већ и одлична репродукција тона. Електрична инсталација је дотрајала и лоше постављена те публици светло директно бије у очи. Увођењем нове инсталације решио би се не само проблем исправности електричне инсталације, већ и проблем индиректног светла. Вентилација у пројекционој сали била је и то само природна на самом плафону. Она је недовољна за нормално проветравање сале пре, и за време пројекције филма. Отуда и појава да у летњем периоду због лошег ваздуха публика бежи из сале, а она која долази на представе кува се у зноју и изложена је неподношљивом ваздуху. Увођењем више уписних и издувних вентилатора проблем вентилације био би у потпуности решен. Седишта, су набављена 1954. године. Временом су се истрошила, шкрипе приликом најмањег покрета. Заменом ових седишта са фотељама решио би се проблем седења посетилаца, и побољшао естетски изглед сале. Проблем загревања сале решаван је на врло примитиван начин. У сали је постојао само један оцак са једном фуруном која није била у стању да утопли ни једну четвртину сале. Овај проблем био би решен на тај начин што би се поставило више оцака и уместо фуруне за ложење угљем и дрветом, увело би се угрејавање новим фурунама које се ложе нафтом. Проблем загревања био би јефтинији и трајније решен. Плафон у пројекционој сали биоскопа „Искра“ сав је иструлео и постоји могућност да се у догледно време сруши. Овај пројекат Предузеће није успело да реализује што због недостатка средстава, што због неразумевања надлежних органа, као и због дешавања у наредним годинама.

Оставши без биоскопа „Терасе“, Предузеће за приказивање филмова „Нишава“ трагало је за адекватним отвореним простором за приказивање филмова у летњем периоду. Градски стадион био је један од таквих простора. Замишљено је да пројекционо платно буде покретно, тако да се после представе може уклонити.

Платно би било постављено на атлетској стази, ван травнатог терена. Пројекциона кабина била би изграђена изнад улаза у свлачионицу, односно помоћног улаза са спољне стране стадиона, која би стајала на носачима од армираног бетона, тако да би постојећи улаз био ослобођен и приступачан. Једина измена на зиду трибина би била отварање једног прозорчета. Планирано је да се на Градском стадиону отвори летња бископска башта 1. јула 1966. године. Преговори су вођени до средине јуна са „Прогресом“ око изградње пројекционе кабине и са Предузећем за дистрибуцију електричне енергије Ниш, погон Пирот, око прикључења кинопројектора на електричну мрежу Градског стадиона. Међутим, овај пројекат није заживео, а из постојеће архивске грађе не може се утврдити тачан разлог.

За „Биоскоп“ преломна година била је 1968. Предузеће је запошљавало седам радника и једног хонорарног службеника, а од септембра те године очекивао се повратак из војске још два кинооператера. У међувремену су запослени Ђорђе Бачевић-кинооператер, Александар Митић -књиговођа, Новица Панић -разводник, Касум Рецеповић -разводник и Љубиша Андоновић-разводник. Међутим, те године изненада је умро директор предузећа Ђорђе Вељковић. У колективу су почела сукобљавања и отворена неслагања. Колектив се поделио у две групе које се међусобно не трпе и које једна другу окривљују, како за лоше стање у предузећу, тако и за несхватања положаја и перспективе развоја предузећа. Док је једна група била за именовање директора из својих редова, дотле је друга за расписивање конкурса и пријем директора са стране. Вршилац дужности директора предузећа био је најпре Александар Митић, а након 15 дана постављен је Велимир Тошић. Свом овом стању надовезала се и дискусија око интеграције предузећа са неком од установа културе, где су се мишљења издиференцирала опет према групама. Оваква атмосфера наносила је озбиљне штете угледу и пословању предузећа, па је Савет за образовање и културу Скупштине општине Пирот предложио да Биоскоп треба припојити Радничком универзитету јер је то могло да гарантује, поред сређених унутрашњих прилика, и бољу и рационалнију организацију пословања. Расписан је референдум који је обављен 15. јануара 1969. године. Резултати референдума су показали да се у Радничком универзитету за припајање изјаснило 11 гласача, а против припајања 1 глас; у ПЗПФ „Нишава” за припајање 3 гласа, а против припајања 4 гласа. Пошто је у „Биоскопу“ гласало више против интеграције, то је референдум пропао.

Након непуна два месеца расписан је конкурс за директора Предузећа. Од десет кандидата, Конкурсна комисија у ужи избор је изабрала Јована Вељковића, са високом стручном спремом и 5 година праксе на руководећим радним местима (као секретар у самом Предузећу) и Христифора Живковића, директора Радничког универзитета, са учитељском школом и 16 година праксе на руководећим местима. Гласало се 28. марта 1969. у канцеларији Предузећа. Записником је констатовано да је гласало укупно 8 радика и да за Јована Вељковића није гласао нико, за Христифора Живковића гласало је 5 радника. По одлуци радне заједнице Предузећа за приказивање филмова „Нишава“ нови директор Христифор Живковић на дужност треба да се јави 7. априла 1969. године. Како се водио спор око његовог пријема за директора, у Радничком универзитету донета је одлука да се Христифор Живковић разреши дужности директора установе са 15. априлом, али у случају да се реше позитивно жалбе других кандидата на његову штету, он ће поново бити

примљен на дотадшње радно место. Како жалбе нису прихваћене, Христифор Живковић ступио је на нову дужност 16. априла 1969. године.

Нови директор, велики ауторитет Христифор Живковић, успео је да у Биоскопу успостави ред и заједништво. У разговору са запосленима рашчистиле су се све недоумице и постигнуто је јединство у ставовима око интеграције. На поновљеном референдуму 1. новембра 1969. у Предузећу једногласно се определило за интеграцију. Међутим, због недостатка тог истог ауторитета у Радничком универзитету дошло је до контраверзних информација, тако да су на референдуму 4 гласала за интеграцију, а 8 против интеграције.

У колективу Радничког универзитета осећају кривицу због оваквога резултата и да су окренули леђа своме доскорашњем директору. Покренута је иницијатива да се референдум понови, овога пута само за колектив Радничког универзитета. Поновљени референдум одржан је 8. децембра на коме је за интеграцију гласало 9 чланова, а против интеграције 3 члана.

Одлукама радних заједница Предузећа за приказивање филмова „Нишава”, под бројем 01-235/1-69 од 1. новембра 1969, и Радничког универзитета, бр. 01-208/1-69 од 8. децембра 1969. године, припајање ће се извршити 1. јануара 1970. и даном припајања престаје правно да постоји Предузеће за приказивање филмова „Нишава” у Пироту. Тако је и учињено.

Табела на основу извештаја ПЗПФ „Нишава“³

Година	Приказанах филмова	Одржаних представа	Број посетилаца
1954	53		60 890
1955	104	429	139 736 (148 640) ⁴
1956	158	564	189 898
1957	310	860	242 469
1958	359	892	260 976
1959	278	921	249 978
1960	243	995	273 895
1961	197	952	275 525
1962	233	923	198 460 (195 881)
1963	242	986	217 032
1964			око 265 000
1965		1 363	278 475
1966			
1967			
1968	212	1 576	268 772
1969	242	1 493	216 459

Аутор текста
Предраг Видановић
историчар, архивиста

³ Архивски фонд Предузећа за приказивање филмова „Нишава“ није потпун па због тога за поједине године недостају подаци.

⁴ Подаци су из различитих извештаја Предузећа.